

УДК 94(=163.41)(497.7)
DOI: 10.5937/polrev75-43196
Осврт

Јован Пејин
Архивски саветник, Београд

**СРПСКИ НАРОДНОСНИ СЛОЈ
У САВРЕМЕНОЈ РЕПУБЛИЦИ
СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
(ТЕРИТОРИЈА СТАРЕ СРБИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ)**

Сажетак

У раду је приказан историјски пресек друштвених, војних, етничких, те политичких прилика на простору југоисточне Европе, тј. Балкана, прецизније на простору Старе Србије и Македоније, дела данашње Бугарске, Турске и суседних области. Праћен је историјски ток дугог трајања, од преднемањићког периода до Балканских ратова 1912/1913. године. Посебна пажња посвећена је српском народносним слоју на простору Старе Србије и Македоније, који данас покрива територију Северне Македоније. У раду су наведени главни историјски догађаји који Србе и њихову државу повезују са овим простором, а ту се пре свега помиње српски народ, односно српски народносни слој, као и важни догађаји који говоре о историји српске државности, као што је чињеница да је српски краљ Милутин за српску престоницу изабрао Скопље, као и да се Душан у Скопљу крунисао за српског цара 1346. године. Посебна пажња посвећена је приказу борбе Срба и Бугара који су након добијања егзархата (1870) интензивно радили на бугаризацији ових српских простора уз примену терора, насиља и убистава виђенијих српских свештеника и људи из народа.

Кључне речи: Стара Србија, Македонија, српски народносни слој, државотворна свест, борбе за територије, насилна бугаризација, разграничење са Бугарима

Територија Републике Северна Македонија састоји се од Скопско-тетовске области, јужног дела Старе Србије, која обухвата правцем север-југ области Горњег и доњег Повардарја до реке Црне одакле се на доњем Повардарју простире историјска, античка, Македонија која обухвата просторе ђевђелијског, дојранског и радовишког краја. Правац исток-запад, источна граница Македоније је река Струмица а западна Црни Дрим.

На овим просторима, и шире, према Контантину Порфиригениту живели су Словени већ у 9. веку и имали слободне области (Ђоровић 1989, 52). Њихов племенски савез, начин живота, без јаче државотворности омогућио је Византији да их укључи и своју државну организацију. После смрти цара Ираклија и његовог сина Константина (обојица су умрли 641. године), Византија запада у кризу због упада туранских Бугара, са севера који прелази, у реону Добруце, доњи Дунав и Арапа који заузимају Крит и нападају престоницу (77). Бугари заузимају област на доњем Дунаву северно од планине Балкан утврђују своја станишта и одатле ударају на околне земље и по азијатском обичају стварају савез племена и народа на огромном простору од реке Тисе на северу до Јејејског мора на југу и од Црног мора на истоку до Јадранског мора на западу, обухватајући Срем са Београдом, Косово, Подримље са Охридом и Повардарје. Овакав племенско државни савез обухватио је и српска племена, и био изложен нападима Византије због паганства туранских Бугара. Српска племена Браничевци и Тимочани као и са простора Рашке и Топлице пружали су отпор туранским Бугарима. Отпор Срба појачан је после продора Мађара на словенске просторе у Панонији. Истовремено српска племена јужно од река Саве и Дунава стварају савез под вођством Часлава Клонимировића и средном 10. века независну државу (99).

У међувремену Бугари су примили хришћанство а по угледу на Византију њихови канови су себе прогласили за цареve а Бугарску за царевину. Формира се језгро бугарско-словенске државе на доњем Дунаву између Дунава и Родопа одакле се врше освајачки походи на суседна словенска племена и земље. После смрти бугарског цара Петра 969. године Срби у Рашкој се дижу на устанак и одмећу од

Бугарске. Рашане следе Брсјаци на простору између река Вардара и Дрима. Синови брсјачког кнеза Николе, Давид, Мојсије, Арон и Самуило дижу устанак. Истовремено са устанком Брсјака у Повардарју, Подримљу и области великих језера Охрида и Преспе, Руси под кнезом Свјатославом упадају у Бугарску са севера. Брсјаци су искористили насталу пометњу и организовали снажну војску, опколили су Солун, а затим протерали туранско-монголске Бугаре. Истовремено Византијски цар Јован Цимискије ушао је са великом војском у Тракију, потиснуо Русе и посео Бугарску.

После смрти Византијског цара Јована Цимискија 976. године долази до јачања покрета међу Словенима у Повардарју под вођством брсјачких првака. На чело устанка ставио се Самуило. Средиште његове државе налазило се у области великих језера Охрида и Преспе и простирала се од Велеса до Струмице и била заштићена великим планинама. Из ове природне тврђаве, Брсјаци шире своју власт ка југу на просторе Македоније а затим ка северу према Рашкој и Зети и другим српским земљама и према истоку на саму Бугарску.

Брсјаци не обнављају Бугарску, него граде нову државу. Средиште државе налази се у Охриду далеко од Бугарске. Ту је и духовно средиште, Охридска архиепископија коју су уздигли у ранг патријаршије. Члана бугарске династије, Романа сина цара Петра, примају само као савезника, а не као равноправног или господара. Да би утврдио међународни легитимитет Самуило себе проглашава за цара и узима титулу бугарског цара пошто је Бугарска била призната као држава од стране Византије. Средиште своје државе Самуило није пренео на исток у Бугарску. Самуилова држава налазила се на периферији главне и компактне јужнословенске етничке масе (Споменица 1937, 33.) и наслањала се на њу. Упркос томе ово словенско језгро окупило је око себе оба Подримља, Повардарје, Тесалију, Епир и Албанију са Драчем, Зету, Рашку и Босну и као што је речено и саму Бугарску (34).

Византија од 1001. године прелази у напад и систематски разара Самуилову државу да би 1014, нанела његовој војсци најтежи пораз на планини Беласици. Самуило је умро када је видео ослепљене војнике. Његови наследници су покушали да се споразумеју са Византинцима, али без успеха. Године 1018, Византија покорава Самуилову државу растрзану унутрашњим борбама. Једино је пружио отпор војвода Ивац, који је око себе окупио Брсјачке и Мијачке. Византијски господар Охрида искористио је дан када војвода Ивац слави славу те је на дан славе Велике Госпојине, отишао код војводе

и на превару га савладао, ослепио и послао цару Василију (Ћоровић 1989, 110). После овог догађаја све земље Самуилове биле су покорене. Овим поводом византијски историчар Нићифор Григора каже да је цар Василије II уништио Бугаре у Македонији, а оне који су остали у земљи после пораза протерао је у Доњу Мезију, односно Бугарску (Balcanicus 1913, 29).

После смрти цара Василија II 1025. године поново се међу Словенима око Београда јавила жеља за осамостаљењем. Устанак је избио 1040. године и раширио се до Ниша и Скопља под вођством Петра Делјана. Устанак је после почетних успеха следеће 1041. године био угушен (Ћоровић 1989а, 117). Нови устанак против Византије избио је у околини Скопља 1073. године под вођством Ђорђа Војтеха. Устаници су затражили и добили помоћ из Зете, а Бодин син зетског краља Михаила следећи успостављену традицију легитимитета словенске државе крунисао се у Призрену за бугарског цара. Узимање титуле бугарског цара од стране Бодина и устаника истог је карактера као поступк Самуила када се прогласио за цара. То је био политички акт који нема везе са етничким особинама народа. Међутим и овај устанак је био брзо угушен.

Током 11. века започиње процес окупљања српских земаља. Као резултат овог процеса рашки жупани се окрећу моравско-вардарској долини. Следећег века на историјској сцени појављује се рашки жупан Деса који поново почиње окупљање српских земаља око 1150. године. Његов рад наставио је Немања уласком у Моравску долину на кратко 1174. године. Користећи сукобе Византије са Мађарима, Немања 1186/87 продире у Поморавље према Нишу, а затим и у Тимочку долину. Византинци су покушали да га истисну али је Немања успео да се одржи у поседнутим земљама. Немања је намеравао да окупи све српске земље. Ово се види из његове повеље манастиру Хиландару „ (...) да је Бог Србима дао снагу овладати свом земљом српском.” Ове речи написане много касније упућују нас на чињеницу да су Срби знали да изван Рашке и Зете живе Срби и према тим земљама су управљали своје походе. Због тога је Немања после уласка у Поморавље и друге крајеве добио име „скупитељ српске земље” (Митровић 1989, 13). Немањини наследници наставили су његово дело и своју активност усмерили на оне крајеве где је постојала традиција устанка против Византије – простор где су живели ратоборни Брсјаци и Мијаци и друга словенска племена.

На Балкану је владао метеж услед заузимања Цариграда од стране крсташа 1204. године, ратовања бугарско-ромејског а затим

после крунисања Стефана Првовенчаног дошло је до сукоба између нове Српске архиепископије и Охридске пошто је Охридска изгубила духовну власт над епископијама северно од планина Скопске Црне Горе и Шаре. У првој половини 13. века Бугари су покушали да уђу у Повардарје 1202–1212, 1230–1246 и 1254–1256. године (Споменица 1937, 398). Бугарски цар Јован Асен II 1230. године када је набрајао заузете земље каже да је узео „ (...) сву земљу од Јадрана до Драча, грчку и још арбанашку и српску” (395). Успеси Бугара нису били трајни, били су сузбијени а потом избачени из Повардарја. Писмено сведочење цара Јована Асена II потврђује да је он знао да улази у крајеве који нису бугарски.

Шездесетих година 13. века Срби су наставили своју делатност на просторима јужно од планине Шаре, заузимају Кичево а затим Скопље и Прилеп као савезници Епираца 1258. године али на кратко (Ђоровић 1989, 159). Стање на Балкану се мења када на престо долази краљ Милутин. Нови краљ Србије користи слабости Византије и наставља рад на окупљању српских земаља. Од 1282. године у састав Србије улази Скопље, Овче Поље, Злетово и Пијанец. Сам византијски цар покушао је да заустави Србе, али без успеха. Краљ Милутин наставља освајања и 1284. године потискује Византинце из дебарске, кичевске и поречке области (166). Средиште државе преноси се из Рашке у Скопље. Овим продором на југ велики простор насељен Словенима улази у састав српске државе. Да би санкционисао међудржавним споразумом свој продор на југ, краљ Милутин је склопио брак са царевом ћерком 1299. године па су земље и градови које је узео признати као мираз. Скопље је дигнуто у ранг српске престонице. Краљ Милутин се појављује као значајан ктитор, подигао је велики број цркава и манастира. Подигао је прву цркву посвећену Тројеручици у Скопљу, Светог Никите и Светог Константина у Скопској Црној Гори. После смрти краља Милутина који је владао 42 године, на српски престо ступио је његов син Стеван а за младог краља постављен је унук Душан. Србија наставља притисак за даље ширење ка југу користећи сукобе у Византији. У међувремену у Бугарској 1323. године на царски престо долази видински кнез Михаило Шишмановић и започиње агресивну политику на Балкану.

Србија је покушала да заузме Охрид, али без успеха. Овај покушј Срба изазвао је бугарског цара против Србије и оне су, Бугарска и Византија, покушале да остваре међусобни савез против

Србије ради њеног потискивања из Повардарја. Отпочеле су узајамне ратне припреме. До сукоба је дошло код Велбужда 28. јула 1330. године и Бугари су претрпели тежак пораз, а сам цар Михаило био је убијен у бекству. Овом битком отклоњена је опасност од Бугара и Бугарска је сведена на територије између Дунава и Родопа и до реке Марице (203) где се утврдило њихово етничко име. Србија је осигурала своје тековине, а затим је млади краљ Душан свргао 1331. године свога оца са власти који је умро исте године. Користећи тешкоће Византије у Малој Азији, Душан је кренуо на југ према Македонији и освојио Охрид, Струмицу и Костур, а његова војска избија у Солунско Поље пред сам град Солун. Рат се завршио компромисом. Душан је вратио неке пределе али је задржао Прилеп у којем је подигао свој двор, Охрид, Костур, Струмицу, Лерин, Железнац, Воден и Чермен. У овим областима није одмах била утврђена српска власт због немира међу властелом тако да је сам краљ Душан морао да дође у ове области и заврши ратовање 1342. године поседањем македонских градова и македонског приморја да би затим извршио продор у Албанију. Једино је Солун остао ван Душановог домашаја због чврстих зидова. На истоку Душан је узео крајеве до Кавале. Године 1346, Душан је у граду Серу на југоистоку од Македоније донео одлуку да се прогласи за цара. Да би се крунисао, српског архиепископа Јоаникија је прогласио за патријарха. Пристанак да се српски архиепископ уздигне у ранг патријарха дали су бугарски патријарх, светогорски прот и аутокефални охридски архиепископ. Душан је крунисан у Скопљу за цара 16. априла 1346. године и прогласио се за цара Срба и Грка. Душанова титула после свих освајања од 1348. године гласи: „Ја у Христа Бога благоверни и Богом постављени Стефан, цар свим Србима и Грцима и западној страни, то јест Албанији и Поморју и свему Дису” (203).

У освојеним земљама Душан потискује грчки утицај са намером да развије словенску црквено-просветну делатност. У ове крајеве доводи учене људе црквене великодостојнике и најугледније и најоданије великаше који воде државну управу у новим областима. Тамо где је словенска популација била ређа шаље грчке угледнике, као Епиру и Тесалији. Душан јасно разликује српске земље од ромејских у правном погледу. Према попису метоха у српске земље јужно од планине Шаре и Скопске Црне Горе спада Полог док у Романију: Просек, Штип, Брегалница, Струма, Струмица, Сер и Редина. Изгледа да је и скопска област била уврштена у Романију (204).

Упркос оваквој подели у новим областима јача национална свест код Словена који се укључују у српски национални корпус. Цар Душан наставља освајања у Македонији пошто су Византинци покушали да угрозе тековине ранијих освајања 1350/51. године. Поново осваја градове Бер, Воден, Острово и друге и враћа у пређашње стање. После кажњавања неверних Грка, Душан је увидео да је његов једини ослонац у српско-словенском елементу у Македонији (209). Народносна свест Срба на подручју Старе Србије и Македоније показује се на основу географских топонима који се поклапају са простором укључен у српску средњовековну државу после потискивања Византије па потом Бугарске па опет Византије а после распада српског царства и слома српских државица и Турске.

После смрти цара Душана 20. децембра 1355. године дошло је до немира у јужним крајевима државе где је грчки елемент био јаче присутан и ови крајеви први отпадају од српске државе. Поједини обласни господари осамостаљују се и само формално признају царску власт. У Жеглигову био је господар деспот Дејан а после његове смрти владали су његови синови Драгаш и Константин Дејановићи, Штип, Злетово, Струмицу, Велес и Тиквеш имао је деспот Оливер али убрзо су његови поседи ушли у састав поседа Дејановића. Дејановићи су држали територије од Куманова до Дојранског језера, јужно од Дејановића била је област Оливеровог брата Богдана а на крајњем истоку царства у Драми био је кесар Воихна чију област је после његове смрти преузео његов зет Угљеша (Споменица 1937, 214) којег његов савременк патријарх Филотеј 1371. године зове „деспот Србије” (Марковић 1918, 25). Средишни део, односно простор Брсјака између Дрима и Вардара и од Призрена до Охрида заједно са Скопљем држао је Вукашин Мрњавчевић (Споменица 1937, 25).

Нови цар Урош није имао снаге да држи у покорности вастелу и обласне господаре. Први су се одметнули Балшићи у Зети, а затим највећи удар био је одметање краља Вукашиина после 1366. године (215), који себе потписује као господина „српске земље, Грка западних страна” (Марковић 1918, 25). Срби су покушали да зауставе Турке али су били потучени у ноћи 25/26. септембра 1371. године код Черноменских лугова и од тада Турци стичу предност на Балкану. У битки на Марици учествовала је војска сакупљена у Скопљу, Призрену, Охриду, Битољу, Прилепу као земље Вукашинове, а затим Жиглигова, Кратова, Штипа, Тиквеша као земље Дејановића и Угљешине области (Споменица 1937, 218).

Према одредбама Душановог законика постојали су слободни људи и сељаци. Они су могли да имају баштину, земљу, винограде и купљенице. Ови слободни сељаци су могли и да буду војници према неким мишљењима, а њихов број није био мали пошто је држава била у успону и требало је много војника. Војници најдуже и најчвршће чувају свест о себи и свом народу. А војника, како се ширила држава, било је из свих крајева. Цар Душан је имао велику државу али иако је била подељена на српску и ромејску област, његов закон није важио свуда. Ипак је свест о Србији била раширена и у најмање село и народ је неговао ову свест. Ширење свести и српског имена по крајевима који су били у саставу Византије, а повремено улазили и у састав бугарског племенскога савеза као државе не би било могуће да није постојала јака српска народносна свест из ранијих векова (Митровић 1918, 19).

Турци су после победе на Марици кренули ка северу пошто су Дејановићи и Марко Краљевић постали њихови вазали. Врхунац њиховог продора био је бој на Косову на Видовдан 1389. године после које су постали господари ситуације на Балкану. Поседају градове и земље а 1392. године узимају Скопље. Из Скопља Турци исељавају Србе и насељавају муслимане (Споменица 1937, 219). Две године касније 1394. године, српске земље јужно од Куманова, Скопске Црне Горе и Шар планине, губе самосталност, а после замирања Пећке патријаршије 1463. године српске земље потпадају под духовну власт Охридске архиепископије. Српски духовни и државни центри селе се на север, а сели се и народ тако да се српска етничка маса проређује. Једне је природе етнички развитак Старе Србије, Скопља, Штипа и Кратова јужно од Шар планине и градова Прилепа и Охрида до 1683. године, до времена Великог бечког рата а други од 1690. до 1912. године, до ослобођења.

Године 1689, продире аустријска војска до Штипа и јужно од Велеса (407) и велика маса народа покреће се на устанак против Турака, а после неуспеха Аустрије на бојном пољу на сеобу у Угарску. Разлог за дизање на устанак лежао је у учвршћеној свести о немањићкој држави, свом пореклу и снажној српској држави која је негована у народу, црквама и манастирима. На просторима јужног дела Старе Србије и северног дела Македоније који данас чине Републику северну Македонију постојала је јака свест о српској држави која се огледа код самог народа у неговању еписке поезије. Охридска архиепископија која је окупила епархије Пећке цркве поштовала је немањићке законске

прописе на српском језику за своје потребе (Митровић 1918, 77). Писмена лица, углавном свештеници и монаси оставили су писане трагове о овом схватању кроз преписе књига и житија светаца. Ово стање трајало је до обнове Пећке патријаршије 1557. године и касније на просторима под духовном управом Охридске архиепископије будући да је ова имала под својом јурисдикцијом територије јужно од старе српске граница утврђене за време окупљања српских земаља од стране краља Милутина. Преписивачи књига у манастирима везивали су своје време за трајање српске државе, обично за владоца или неки догађај. Четири деценије после пада Скопља калуђер је преписао апостол и напоменуо у препису да је посао завршио седам година после смрти деспота Стефана. Преписивач Триода у манстиру Лешку код Тетова пише да је посао завршио у време деспота Ђурђа (Споменица 1937, 222).

Обнова патријаршије 1557. године омогућила је окупљање српског народа у једну целину после скоро 100 година. Обнова и окупљање српског народа око старог духовног центра појачала је традицију српске државности. Остали су записи о српским путницима у Русију 1634. године када охридски архиепископ пише да је из „српске земље из града Охрида“, па затим следи запис „из српске земље града Скопја“, „из српске земље лесновског манастира“ и запис „Сербенин Димитрие Петров Крчевског города“ (Кичева) (Митровић 1918, 76).

Нова вест следи 1644. године записом путника који кажу да су дошли из „српске земље града Скопља“, па 1644. запис „Сербенин града Солуна“, 1651. стиже у Русију кратовски митрополит Михаило који пише: „(.) Родитељи моји и прародитељи моји су били синови Кратова, града српске земље“ 1660. године један други путник моли да се врати у „своју српску земљу и свој Лесновски манастир“ (75). Године 1687. у Русију је приспео Јевстатије, митрополити „(.) српске земље града Скопља“, а затим 1705. моли „македонские земли Сербин Братан Иванов са сином“ да отпутује у Цариград (106). Записи, овакви какви су, једноставни, показују да је на просторима јужно од Куманова и планина Скопске Црне Горе и Шаре постојао у прошлости јак српски народносни слој који се бори за одржање. Ово је показао устанак харамбаше Карпоша (Ђоровић 1989а, 204) у области Славишта и Жеглигова 1689–1690, године за које је немачки историчар Јозеф Хамер писао: „поглавица Срба, Карпош, коме је цар послао кнежевски шешир“ (Митровић 1918, 1) Карпош је следећи

немањићку традицију кнежевски шешир примио у манастиру Свети Прохор Пчињски. Сеобе које су се десиле 1689–1690. године омогућиле су уклињење у српску, етничку масу Арбанаса, тако да је јужна Стара Србија, простор од планина Скопске Црне Горе и Шаре до реке Црне на југу, односно Македоније, остао изолован од остале етничке масе. Сеобе и слабе везе са другим језгрима српског народа омогућили су туђу националну пропаганду на прсторима које је преузела Цариградска патријаршија. Духовну власт преузимају Грци и намећу грчки као литургијски језик, а у Повардарју се појављују колонисти Турци које прате нови муслимански конвертити Арбанаси и Срби као „царски Турци”. Јача исламизација српско-словенског становништва која потискује српско име.

Избијање Првог српског устанка а затим и Другог на просторима Србије који се наслањају на велико европско царство, осетило се на прстору моравско-вардарске долине. Стотине људи креће из различите области Повардарја и Македоније јужно од Охрида ка северу, укључујући и српску устаничку војску или узимају учешће у раду дипломатије устаника. Остали су записи о доприносу за ослобођење српског народа официра Вуче Жикића, родом из Маврова који је изградио систем утврђења код Делиграда, дипломате Петра Новаковића Чардаклије из Леунова, Петра Ичка, преговарача са Портом 1806, Конда бимбаша, Цинцар Јанка и другима.

После ратова и стварања полунезависне српске државе досељавају се чланови породица учесника у бојевима у градове Србије, а са њима стижу трговци и печалбари. Тако је током 19. века једна трећина становника Београда била пореклом из јужног дела Старе Србије и северне Македоније. Тада је настао термин Стара Србија. Кнежевина Србија је била Нова Србија, док су територије под турском окупацијом које су улазиле у састав српске средњовековне државе прозвани Стара Србија. Простор Старе Србије обухватао је Косовски, Битољски и део Солунског вилајета.

После Првог и Другог устанка Срби на овим прсторима нису смели да се представљају својим националним именом зато што су одмах били сумњиви Турцима и муслиманима српског и арабанашког језика као хајдуци и побуњеници. Име Србин у ово време на Порти је било изједначено са бунтовник, односно непријатељ (Ђоровић 1986, 166). Срби су се представљали, као што је речено углавном као христјани. На просторима јужног дела Старе Србије, јужно од Шар планине, Скопске Црне Горе и Куманова јављају се појединци

и групе људи који се изјашњавају да су Срби и говоре у име српског народа. Многи одлазе у Кнежевину Србију где захваљујући раду, способности и умешности заузимају високе положаје у државном апарату као Марко Георгијевић из Разлога у Македонији који је у служби народа српског од 1820. године (Архив Југославије 1833). Слично, или боље рећи, традиционално као црквени оци у 17. веку, изјашњавали су се црквени оци у 19. веку. Знали су у којим земљама живе, чије су задужбине, цркве и манастири око којих окупљају народ. Игуман Бигорског манастира Арсеније пише 1837. године кнезу Милошу Обреновићу и моли помоћ. У писму по угледу на старе повеље призива свети дух по свој „славној српској земљи” под управом Кнеза Милоша и каже да је у његовом манастиру „обитељ славеносербска”.

Игуман Арсеније поново пише кнезу Милошу 5. априла 1838. године и на крају писма каже: „о радости и веселије свему Христијанском житељству и о слави нашем језику довека.” Овде, у овом писму употребљен је старински израз језик, који означава народ, што показује да Арсеније није правио разлику између његовог народа око Бигорског манастира у брсјачком крају и оног у Кнежевини Србији. Наследник Арсенија на месту игумана Бигорског манастира, Јоаким обратио се Државном савету Кнежевине Србије 6. новембра 1850. године речима: „Синови Србствују, Синови Божији” (АС, Државни савет 1858). И да не може да жели ништа друго осим да Бог да српском народу љубав и сједињење.

Молба Зоје, Дина и Николе Љотића и Дине Јанића из Крушевца од 17. априла 1851. године упућена Попечитељству иностраних дела којом траже држављанство посебно привлачи пажњу. У молби наводе да су из пашалука Јањинског из места Загорја и да су њихови дедови и прадедови у Крушевцу још пре Карађорђевог рата, да су се борили против Турака и да зато траже држављанство како би своје породице довели из Загорја (Министарство иностраних дела 1852). Молбе за доделу уџбеника или стипендија које су упућивали ђаци родом из Скопља или црквених општина других места у јужном делу Старе Србије и Македоније Прилепа, Тетова, Охрида, Кратова молиоци су потписивали да су из Старе Србије, неки пут из Праве Србије. Игуман манастира Лешка, Серафим, обратио се кнезу Александру Карађорђевићу 2. априла 1852. године са молбом да помогне манастиру. У молби се позива на кнеза Лазара као ктитора манастира и подвлачи патње којима је изложен од Арнаута због древности Србизма (АС,

Министарство просвете Ф VIII, Н° 1386/861). Братство манастира Трескавица у Старој Србији моли марта 1861. године министра иностраних дела Кнежевине да му подари једно звоно. Да би потврдили значај манастира у молби помињу и три хрисовуље које чувају добијене од српског цара Душана Силног и Уроша (АС, Мс ФVIII Н°1421/861). Недалеко до манастира Трескавца, у Прилепу, његови житељи покушавају да оснују школу и моле за помоћ септембра 1861, кнеза Милоша Обреновића (АСМУФ ПФ IVРн 102/867).

Делање кнеза Михаила Обреновића усмерено ка ослобођењу српског народа уживало је подршку јавности у Кнежевини и ван ње. Ово се осетило у борбама у Београду јуна 1862. године после догађаја на Чукур чесми када бројни добровољци Старосрбијанци бране варош од Турака, из града. Као да се поновило време из Карађоревог устанка и многи су се жртвовали, погинули или били рањени и остали инвалиди. Тако је Никола Крстић, дрводеља из Прилепа, јула 1862. године рањен у боју те је касније тражио помоћ од српске владе. Занимљива је субина једног од учесника бојева у Београду Илије Марковића, касније прослављеног малешког војводе. Илија Марковић је са једном четом добровољаца учествовао у борбама за време бомбардовања Београда, а затим је као повереник српске владе радио на организовању устанка против Турака у родном крају. Као доброволац учествовао је у Српско-турском рату 1876/77, затим 1878. године. На крају доживео је понижење да га бугарски жандарми о Светом Николи 1912. године хапсе у Берову, непосредно по истеривању Турака, премлаћују и држе два дана у затвору зато што је једном Бугарину ударио шамар када му је опсовао мајку српску (Balcanicus 126).

Током 19. века трајала је акција за обнову српских цркава и манастира међу Србима у Старој Србији те су се сељани села Турчана код Тетова обратили српском митрополиту Михаилу 9. априла 1869. године са захтевом да се њиховом свештенику помогне да набави одежду пошто су сав новац добијен на име помоћи за цркву потрошили, за коју кажу „која је срца свију тамошњи Срба записана” (АС, Митрополија београдска, Н°1377/68). Активност око оснивања школа и обнове цркава међу Србима у Старој Србији била је истовремено одбрана од новопокренуте великобугарске милитантне пропаганде. Због тога се Ђорђе М. Пуљевски из Дибре обраћа 24. новембра 1874. године кнезу Милану Обреновићу као родољуб српски са молбом да му помогне у борби против бугарске

пропаганде у Старој Србији, да се народ „не би поцепао и бугарио” (АС, МПС ФVIII,Н°80/876). Представници села Страткова, Церова, Новог Села, Тајмишта, Мидинца и Букојчана, који су се задесили у Цариграду фебруара 1875. године како кажу за себе да су „из Старе Србије” код Гостивара, траже да им се додели учитељ јер на њих „је напад са свију страна: Грк и Бугарин са својм црквеним књигама и пропагандизмом с једне, а Турчин и турски лопов-хајдук, с друге стране” (АС, МИД ПО II/5-VIIстр.14а/1875).

Српско-турски рат 1876–1877 године покренуо је народ под турском окупацијом на акцију. Али рат се неповољно завршио по Кнежевину и закључено је примирје. Међутим, народ, био је и даље узнемирен турском окуацијом због наде у ослобођење. Представници Старе Србије, упркос претрпљеног неуспеха у рату окупили су се 2. маја 1877. године и упутили молбу министру војном Кнежевине Србије. И тражили од њега да поново покрене акцију против Турске ради ослобођења Старе Србије. У молби коју су потписали јеромонах дечански Сава, Аксентије Х. Арсић, трговац из Приштине. Тодор П. Станковић, нишлија, Деспот Бацовић, учитељ из Крушева, добровољци из Старе Србије њих 150 отишли у Влашку да се прикључе руској војсци, али су их Руси тамо третирали као Бугаре и трпали у бугарске батаљоне. Ово чине упркос што народ у Старој Србији говори да су Срби. Посебно народ узнемиравају вести да је на Цариградској конференцији Европска Турска подељена на Босну и Херцеговину и Бугарску, а о Старој Србији нема ни речи (АС, МИД ПО ФII, доc.VIII/II958).

Када је руска војска прешла Дунав и започела рат за ослобођење Бугарске и када је кнежевина Србија ушла у рат децембра 1877. године и за кратко време ослободила Ниш, Лесковац, Врање, Брезник и Трн, а њена војска избила на Косово, Срби у Кумановској и Кривопаланачкој кази дижу се на устанак. Устаници су успели да овладају широким простором и угрозе Турке на више праваца и тиме су учинили велике услуге српској војсци при њеном продору ка југу. За време примирја док су трајали мировни преговори устаничка војска је одржавала везу са српском, али је била присиљена да сузбија пропаганду бугарских агената који су крстарили Старом Србијом и узнемиравали народ вестима да ће њихови градови припасти Бугарској. Због тога устаници 6. маја 1878. године држе скупштину на планини Козјаку у непосредној близини немањиће задужбине манастира Светог Прохора Пчињског

и доносе одлуку да се њихови крајеви уједине са Србијом. Поред ове одлуке устаничке скупштине остао је концепт писма упућен руском цару који није датиран нити потписан. Писмом, његовим садржајем устаници обавештавају руског цара да народ некадашње српске царевине изјављује своје одушевљење „од Новог Пазара и Пећи па до Ћустендила и Пирота у тако званој Правој Србији” и даље изјављују да ће опуномоћити пет лица који ће упознати представнике великих сила и дворове на мировној конференцији о правима тог народа који живе од вајкада у овим земљама као Срби и сад их лишавају основних права и мешају са Бугарима. Из овог разлога траже уједињење са Србијом и обраћају руском цару за помоћ (АС, бр 61/ПО,К 121). Молба Срба кумановског и кривоаланачког краја није уважена и на Берлинском конгресу донета је друга одлука те је постављена граница која је пресекла тело једног истог народа. Због тога су се окупили добровољци учесници ратова 1876–1878. године, априла 1881. године у Врању и у име учесника ратова из нахија битолске, велешке, штипске, кичевске, скопљанске и охридске упутили захтев представницима власти Србије да им се да оружје ради сузбијања бугарске пропаганде терора оружаних чета а ради борбе за уједињење свег Српства. Занимљивост ове молбе је унета легенда у њен текст по којој се династија Немањића веже за село Неманице у штипској нахији. Молбу су потписала 65 добровољаца (АС, МИД ПО Ф1,ДХ, пов. Бр. 164/1881). На културном плану у Старој Србији и Македонији отварају се српско-словенске школе како стоји у документима које раде у градовима, манастирима и селима. Молба скопских Срба Министарству просвете 1852. године којом траже помоћ у књигама започиње речима „Ми скопски Славјано-Срби”, а потписују га речима „као једнокрвна браћа” (Стојанчевић 1971, 8).

Педесетих година 19. века радиле су српске школе у Куманову, Кратову, Скопљу, Тетову, Прилепу и другим местима. Међутим, тада јача бугарска антисрпска пропаганда упркос помоћи коју је Србија пружила Бугарима да организују свој национални покрет ради ослобођења од Турака. У црквеном погледу територије Старе Србије и Македоније биле су под јуридиикцијом Цариградске патријаршије. Митрополити и архиепископи били су углавном Грци и међу њима се није могао наћи Бугарин или Србин, нарочито у крајевима где је живело ислучиво словенско становништво. Средином 19. века Стару Србију и Македонију покривале су Рашко-призренска епархија састављена од бивше новопазарске, скендеријско-скадарске,

призренске, Скопска, Нишка, Нишавска, Ћустендилска, Самоковска и Дебарска а затим Охридска, Пелагонијска, Серезка, Мелничка, Преспанска, Струмичка, Костурска, Воденска и Дорјанска (92). Велики број црквених општина прешао је из грчких руку у словенске крајем тридесетих година 19. века, односно српске, а у бугарским крајевима бугарске. Печалбари из Русије, Србије, Угарске и Влашке материјално помажу организовање цркеношколских општина и четрдесетих година започиње процес дејеленизације македонских Словена.

У културноом погледу стање је било тешко јер је служба у црквама држана на грчком језику а само у неким црквама, а нешто више у манастирима могла се чути служба на словенском језику. Тек четрдесетих година 19. века када започињу рад словенске школе у Велесу, Дебру, Прилепу где је била јака традиција о Краљевићу Марку па према северним српским просторима може се рећи да долази до обнове просвете. Школе које су постојале у Кривој Паланци 1833, а затим у кумановскоом крају у Мургаћу, Дренку, Малотину, Младом Нагоричану, Макрешу, Лајковцу, затим у манастирима Забелу и Кртини, Кратову, Кочану 1839, Скопљу, Кавадарцу 1838, Неготини на Вардару 1837, Дебру 1843, Лазарпољу, Манастиру Пречисте, Лешку, манастиру Светом Јовану Бигорском, у Тетову и Прилепу и манастиру Свети Никита (93). Стање се компликује међу Словенима у Румелији због настојања Бугара да добију народну цркву, које је на крају крунисано успехом 1870, установљењем бугарске егзархије, а затим после Берлинског конгреса 1878. године стварањем Кнежевине Бугарске.

Међу становницима Старе Србије и Македоније дошло је до поделе. Јављају се присталице егзархије због словенске службе али и отпор пошто су Срби сматрали да Васељенска патријаршија може да их заштити од бугаризирања. Султановим бератом од 1870, под јурисдикцију Егзархије нашле су се све средњевековне бугарске епархије Трновске патријаршије, а 1872. године и југоисточне епархије српске патријаршије и неке епархије охридске архиепископије. Како је Егзархија стекла осим црквено-организационог и бугарски национално-политички карактер дошло је до подвајања међу Словенима под турском окупацијом и започео је процес оспоравања српског националног идентитета у епархијама Старе Србије и Македоније (Стојанчевић 1988, 322). Овај процес нарочит је добио у полету када егзархија отворено иступа као црквено-политичка организација бугарског народа. Овакав поступак Бугара, често

праћен насиљем, изазвао је жељу међу Србима у Турској да поставе захтев за обновом српске Пећке Патријаршије. Ради постизања овог циља у свим епархијама са српским становништвом пишу се захтеви Порти да се у српским срединама поставе архијереји Срби, да султан дозволи образовање српских црквено-школских општина и српских школа. Овим покретоом изражена је жеља да се у Турској призна постојање Срб-милети, односно Срба.

Егзархија је развила живу делатност и успела да у једном броју градова Старе Србије и Македоније створи упориште бугаризирањем дела трговаца и занатлија по варошким махалама, док су се села успешно одупирала бугаризацији. Ова акција Бугара изазвала је акцију српске владе, дошло је до сукоба који су се одиграли на терену у Старој Србији и Македонији међу становништвом око националне опредељености. Национална свест Срба је располућена и створена је од националне свести партијска припадност – бугарска или српска партија. Упркос упорном раду егзархије, сељаштво је остало изван њене управе.

Српско-турски рат 1876–1878, Руско-турски 1877–1878, и Санстефански мир и затим Берлински конгрес прекинули су за кратко време трвење између Бугара и Срба у Старој Србији и Македонији на просветном плану. Стање за српске школе после 1878. било је тешко, Срби су покушали да обнове рад својих школа али према царској иради из 1892. године свима су биле дозвољене школе сем Србима. Срби нису седели скрштених руку него су повели акцију за отварање српских школа чији резултат је био да је султан марта 1897, наредио да се дозволи отварање српских школа у Солунском и Битољском вилајету. Упорном акцијом Срби су успели да отворе преко 300 школа које су радиле до 1912. године под надзором српских црквено-школских општина у јужном делу Старе Србије и Македоније. Број школа одговара броју српских црквено-школских општина у овим областима. Срби су почели живље да сузбијају бугарску пропаганду на српском етничком простору у Турској после 1855, а нарочито осле 1897. године када су добили две епископије.

Акција Срба на просветном пољу, ширење мреже школа оснивање црквено-школских општина изазивала је Бугаре који су гледали на Стару Србију и Македонију као искључиво бугарско питање. Бугари су проглашењем Повардарја за Македонију проширили њену територију на српске земље. Македонија нема тачно одређене природне границе. Бугари су одредили да је унутар

граница Македоније цело Повардарје са Поморављем и источном Србијом северно од Шар планине, река Дрим на западу која се пружа до Солунског залива на југу и реке Месте на истоку. Насупрот овом ставу Бугара о граници, Јован Цвијић је приступио озбиљно проблему границе и утврдио да се Македонија простира јужно од Скопља на средњем и доњем Вардару и обухвата крајеве око Охрида, Водена, Солуна, Дојрана, Струмице, Сереза и Кавале.

Да би осигурали своје интересе Бугари су приступили терору 1896. године основали су у Солуну ВМРО, организација која је у прво време окупила све народе који живе у Македонији па и Србе. Међутим уочено је да нове војне јединице своје акције воде против Срба. „Комитације”, како су назване ове јединице упадале су у српска насеља, ударали новчане намете, уцењивали и убијали српске свештенике, учитеље угледне људе које су сматрали за „Србомане” или су им били сумњиви, уништавали су српске културне и историјске споменике, књиге, фреске и натписе у црквама и манастирима, па и саме објекте. Срби су пружали отпор и борили се против Бугара а затим и Грка. Успели су 1896, да српски митрополит добије катедру Скопске митрополије коју је водио администратор Фирмилијан Дражић, а затим и Велешко-дебарску митрополију. Такође 1896. године Срби су добили право да у Битољском и Солунском вилајету оснивају основне школе. После ових успеха већина Срба напушта ВМРО, будући да је циљ ове организације био да се њихове територије као Македонија прикључе Бугарској. Бугарска револуционарна организација ВМРО је завела терор, убијани су одрасли мушкарци, жене, деца чак и бабе, да су Срби били присиљени да одговоре. Ради одбране од притиска егзархата и терора вмроваца 1903, основали су Српску револуционарну организацију.

Непосредни повод за акцију Срба био је неуспели устанак 20. јула 1903, под именом Илиндански коју је организовала ВМРО у крају где није било бугарофила са центром у Крушеву који је претежно био насељен Македорумунима који су за време његовог трајања покренули лист на румунском језику *Kruševa*, штампан латиницом и који је изашао само једном. Устанак је показао да поред Аустро-Угарске, а са њима и Бугари, Грци и Румуни имају претензије на балканске просторе под окупацијом Турске. Турска војска је угушила побуну. Устаници су били невешто вођени, а међу њима је постојала национална подела. Арбанаси муслимани, као турске помоћне трупе извршили су погром над становништвом уз

подршку официра противника Младотурака и реформи европске Турске, јер нису могли да дозволе да правоверни муслимани буду једнаки са хришћанима. Дивљањем и почињеним неделима испунили су циљ ВМРО, пострекача устанка који су рачунали да ће почињени злочини заинтересовати европску јавност за бугарску ствар.

На крају, Бугари су добили одговор исте године, када је у Београду основан Централни револуционарни тајни одбор. Активност одбора је била усмерена на сузбијање бугарске пропаганде и терора над српским живљем. Разрађен систем заштите преко месних чета састављеним од домаћих Срба које су пратиле кретање турских јединица и жандармерије и пазиле на појаву бугарских комита који су упадали из Бугарске. Од 1905. до 1908. године Српска револуционарна организација успела је да очисти Стару Србију од бугарских уљеза, а затим да прекине линије њиховог снабдевања по дубини Старе Србије и даље на југ Македоније. Уочи ослобођења Старе Србије и Македоније, Бугари су знали да немају шта да траже у Повардарју где се само становништво отарасило бугарског утицаја. Бугарска је 1912. склопила споразум са Србијом о савезу о неспорној српској територији поред које је предвиђена и спорна о којој је требало да донесе арбитражу руски цар.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Архив Србије, *Кнежева канцеларија*, XV, 2250/1833.
- Марковић, Владимир. 1918. *Јесу ли средњевековни Срби сматрали Македонију Бугарском*. Крф
- Митровић, Д. Јеремија. 1989. *Народносна свест Срба*. Београд.
- Ћоровић, Владимир. 1989. *Историја Срба, књ. 1*. Београд.
- Ћоровић, Владимир. 1989а. *Историја Срба, књ. 3*, Београд
- Споменица двадесетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Скопље 1937
- Стојанчевић, Владимир. 1971. *Јужнословенски народи у османском царству од Једренског мира 1829, до Париског мира 1856*. Београд
- Стојанчевић, Владимир. 1988. *Србија и Бугарска 1804-1878*. Београд: Просвета.
- Valcanicus. 1913. *Срби и Бугари у Балканском рату*. Београд

Jovan Pejin

Archive adviser, Belgrade

SERBIAN ETHNIC STRATUM IN THE MODERN REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA (TERRITORY OF OLD SERBIA AND MACEDONIA)

Resume

The paper presents a historical cross-section of social, military, ethnic, and political conditions in Southeastern Europe, i.e. Balkans, more precisely in the area of Old Serbia and Macedonia, parts of today's Bulgaria, Turkey and neighboring areas. The historical course of a long duration was followed, from the pre-Nemanjić period to the Balkan wars of 1912/1913. years. Special attention is given to the Serbian ethnic group in the area of Old Serbia and Macedonia, which today covers the territory of North Macedonia. The paper lists the main historical events that connect the Serbs and their state with this area, and it primarily mentions the Serbian people, i.e. the Serbian ethnic stratum, as well as important events that speak of the history of Serbian statehood, such as the fact that the Serbian king Milutin chose Skopje as the Serbian capital, and Dušan was crowned Serbian emperor in Skopje (1346). Special attention is devoted to the depiction of the struggle between Serbs and Bulgarians who, after receiving the Exarchate (1870), worked intensively on the Bulgarianization of these Serbian areas with the use of terror, violence and murders of prominent Serbian priests and individuals from Serbian society.

Keywords: Old Serbia, Macedonia, Serbian ethnic group, state-building consciousness, struggles for territories, violent Bulgarianization, demarcation with Bulgarians

---

Овај рад је примљен 1. фебруара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.